

УДК 94"1907/1920"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-2>**Лідія БІЛІЧЕНКО,**

orcid.org/0000-0001-5547-9248

магістр історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) bilichenko.di@gmail.com

АРЕШТАНТИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ У МИКОЛАЇВСЬКІЙ КАТОРЖНІЙ ТЮРМІ (1907–1920 РР.)

У статті досліджується надходження та перебування засланих каторжних арештантів азербайджанської національності у Миколаївській каторжній тюрмі протягом 1907–1920-х рр. З'ясовано, що каторга, або каторжні роботи – підневільна праця, що відбувається на користь держави найтяжчими, з точки зору держави, злочинцями. Каторга була розповсюдженою формою підневільної праці злочинців до кінця Середніх віків, через що майже всі романські народи мали роботу на галерах – судах, керованих м'язовою силою засуджених. Перші каторжні тюрми на території України були створені у 1969 р. у Харківській губернії – Новобілгородський та Новоборисоглівський каторжні центри. У ході дослідження було встановлено, що Миколаївська каторжна тюрма була заснована та почала функціонувати з 1907 р. Створення Миколаївської каторги було пов'язано з тим, що через російсько-японську війну 1904–1905-х рр. Російська імперія втратила частину о. Сахалін куди зсилалася більша частина каторжних арештантів. Тому, у 1907 р. Головне управління тюрем при МВД Російської імперії у відповідь на доповідну записку Миколаївського градоначальника контр-адмірала Василя Максимовича Зацаренного видає спеціальний наказ про заснування у Миколаєві каторжної тюрми. Одразу після утворення, у каторжну тюрму почали прибувати арештанти різної національності, більшу частину з яких склали в'язні азербайджанської національності. У тюрмі усі арештанти поділялися на кримінальних та політичних, однак у ході дослідження було з'ясовано що більша частина азербайджанців сиділи за вбивство, розбій та крадіжку, тобто відносилися до кримінальної категорії в'язнів. Згідно статистичних листків арештантів можна зробити висновок, що більша частина з них до засудження займалися торгівлею і раніше до кримінальної відповідальності не притягувалися. Більшість з арештантів майже не володіли російською мовою і були неписьменними. Під час відсидки у Миколаївській каторжній тюрмі в'язнів нерідко відправляли на роботи в майстернях або ж на зовнішні роботи на об'єктах у м. Миколаєві. Утримувалися каторжні арештанти у тюрмі до 1920 р., доки офіційно Миколаївська каторга не була ліквідована.

Ключові слова: Миколаївська каторжна тюрма, ув'язнені, азербайджанці, репресії, примусові роботи, Російська імперія.

Lidiia BILICHENKO,

orcid.org/0000-0001-5547-9248

Master of History

Petro Mohyla Black Sea National University
(Mykolaiv, Ukraine) bilichenko.di@gmail.com

PRISONERS OF AZERBAIJAN NATIONALITY IN THE MYKOLAIVSK CONCENTRATION PRISON (1907–1920)

The article examines the entry and stay of exiled convicts of Azerbaijani nationality in the Mykolaiv penal prison during 1907–1920s. It is found that penal servitude, or hard labor, is forced labor, which is done for the benefit of the state by the most serious, from the point of view of the state, criminals. Hardship was a widespread form of forced labor for criminals until the end of the Middle Ages, which is why almost all Romanic peoples had work in galleys – courts controlled by the muscle power of convicts. The first forced labor prisons on the territory of Ukraine were created in 1969 in the Kharkiv province – the Novobilgorod and Novoborisoghlib forced labor centers. In the course of the research, it was established that the Mykolaiv penal servitude was founded and began to function in 1907. The creation of the Mykolaiv penal servitude was connected with the fact that due to the Russo-Japanese war of 1904–1905, the Russian Empire lost part of Sakhalin, where most of the prisoners of labor were sent. Therefore, in 1907, the Main Directorate of Prisons under the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire, in response to the report of the mayor of Mykolaiv, Rear Admiral Vasyl Maksimovich Zatsarenyy, issued a special order on the establishment of a penal prison in Mykolaiv. Immediately after its establishment, detainees of various nationalities began to arrive in the penal prison, most of whom were prisoners of Azerbaijani nationality. In the prison, all detainees were divided into criminal and political prisoners, however, during the research it was found that the majority of Azerbaijanis were imprisoned for murder, robbery and theft, that is, they belonged to the criminal category of prisoners. According to the statistical sheets of the arrestees, it

can be concluded that most of them were engaged in trade before the conviction and had not been brought to criminal responsibility before. Most of the detainees hardly knew the Russian language and were illiterate. During their time in the Mykolaiv penal prison, prisoners were often sent to work in workshops or to external work at facilities in the city of Mykolaiv. Prisoners of penal servitude were held in the prison until 1920, until the Mykolaiv penal colony was officially liquidated.

Key words: *Mykolaiv penal prison, prisoners, Azerbaijanis, repression, forced labor, Russian Empire.*

Постановка проблеми. Каторга – (від грецьк. *katergon* – галера) – вид кримінального покарання, що полягає у використанні засуджених на тяжких примусових роботах у місцях ув'язнення чи посилення разом із особливо жорстким режимом утримання. Примусова тяжка праця злочинців на користь держави застосовувалася з найдавніших часів. Сам термін «Каторга» виник у середні віки та означав покарання, що полягало у засланні засуджених веслярами на судна-галери, де вони приковувалися ланцюгами до лав у трюмах. У XVI–XVII ст. у Західній Європі (наприклад, у Франції, Великій Британії) засуджені на каторгу використовувалися на найважчих роботах у в'язницях, а також великих портах, на рудниках і т.п. Засуджених до каторги піддавали таврування, заковували в ланцюзі тощо. У XVIII–XIX ст. у Франції практикувалася каторга у поєднанні з посиленням на заморські володіння (так звана депортація, головним чином як міра політичної репресії).

У Російській імперії каторга зародилася XVII в. Соборне укладання 1649 р. передбачало шахраїв, злодіїв і розбійників після тюремного ув'язнення «посилати в кайданах працювати на всякі вироби, де государ вкаже». Основним місцем каторги була Сибір, а також ряд інших земель, що освоюються. Сам термін «Каторга» вперше став застосовуватися за Петра I. Військовий статут 1716 р. передбачав як термінову, так і безстрокову каторгу. У цей період каторжні роботи призначалися як посилення на будівництво гаваней, фортець, роботах на рудниках і мануфактурах. До цих робіт прирівнювалося посилення на галери весляром.

Значення найвищого карального заходу каторга отримала лише 1754 р. при скасуванні імператрицею Єлизаветою Петрівною смертної кари. На той час каторжні роботи зосередилися на сибірських і уральських рудниках. У 1765 р. дворяни отримали право посилати на каторги своїх кріпаків. «Статут про засланих» 1822 р. та Положення про покарання 1845 р. встановлювали безстрокові та термінові (до 20 років, з наступним переходом до поселення) каторжні роботи, які були розбиті – за ймовірною зростаючою тяжкістю – на три ряди: заводські, кріпаки та рудникові.

У 1869 р. було видано закон, яким сибірські каторжні в'язниці зберігалися лише для Сибіру, а для інших каторжних арештів Імперії створю-

валися у межах Європейської Російської імперії спеціальні центральні каторжні в'язниці, з суворішим, ніж у звичайних в'язницях, режимом. Так, на території України були створені два перших каторжних центри – Новобілгородська на Новоборисоглівська каторжні тюрми Харківської губернії.

У 1907 р. після програшу Російської імперії у російсько-японської війни і втратою частини о. Сахалін, була створена Миколаївська каторжна тюрма, яка була багатонаціональною і в'язнів до тюрми звозили з різних куточків Російської імперії, у тому числі і з Азербайджану.

Аналіз досліджень. На сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективною огляду інформації, в яких розкривається надходження та перебування засланих каторжних арештантів азербайджанської національності у Миколаївській каторжній тюрмі протягом 1907–1920 рр. Серед дослідників, у яких прямо чи опосередковано торкається зазначене питання можна виділити праці Л. Біліченко (Біліченко, 2021: 50-59; Біліченко, 2023: 330-331), І. Міронової (Міронова, 2021: 69-76), Л. Левченко (Левченко, 2019: 69-76), С. Гаврилова та Ю. Любарова (Гаврилов, Любаров, 2009: 208) та Н. Христової (Христова, 2020: 6-7).

Мета статті – дослідити надходження та перебування засланих каторжних арештантів азербайджанської національності у Миколаївській каторжній тюрмі протягом 1907–1920 рр.

Виклад основного матеріалу. В 1907 р. Головне управління тюрем при МВД Російської імперії у відповідь на доповідну записку Миколаївського градоначальника контр-адмірала Василя Максимовича Зацаренного видає спеціальний наказ про заснування у Миколаєві каторжної тюрми.

Поява нової пересилки в просторній будівлі колишнього Штурманського училища розвантажило а деякий час поліцейські околиці Херсона, Одеси та Миколаєва. На вікнах колишніх навчальних класів були вставлені ґрати, а територія Лагерного поля огорожена глухою стіною. Основні будівництва завершилися через два роки, однак будівельні роботи тут тривали аж до 1916 року під керівництвом архітектора Константина Петровича де ла Валетта.

Начальником миколаївської каторжної тюрми спочатку було призначено Ніколайчука, якого замінив на цій посаді Ф.Д. Колченко. Заступником начальника тюрми призначено В.А.Вейнберга а помічниками П.С. Тимновського та І.А. Трегубова.

Будівля по санітарним нормам тюремного управління Російської імперії, була спочатку розрахована на одночасне утримування 750 осіб. Однак, ці норми до революції ніколи не виконувалися. Кількість затриманих колихалася десь від 1000 до 1400 осіб. Встановлене нове обладнання значно полегшувало роботу обслуговуючого персоналу: тут були кухня з чотирма мідними котлами, три печі в пекарні, парова пральня з механічними пральними машинами; у дворі працював млин.

Щорічно через в'язницю проходило від 400 до 600 осіб каторжних. Чверть з них були представники національних меншин – татари, абхазці, чеченці, вірмени. Однак, найбільший відсоток серед них складали особи азербайджанської національності (Біліченко, 2021: 50-59).

Для арештантів були розроблені спеціальні наручники, які представляли із себе пару сталевих браслетів, скріплених між собою ланцюгом. Кожний із браслетів складався із замка, у вигляді циліндру, декількох звужених один до одного основ та масивної шляпки. Об'єм замка у звуженій основі був у 2 дюйми (Езкіс наручників зображений на рис. 1 та на рис. 2 – *при автора*).

Перша згадка про перебування арештантів азербайджанської національності у Миколаївській каторжній тюрмі ми зустрічаємо у справі стосовно ув'язненого Кямала Мамеда-огли, який був засуджений за навмисне вбивство на 10 років позбавлення волі. На суді він визнав свою провину. Згідно закону, за належну та правильну поведінку, він міг бути направлений у розряд тих які виправляються та на дозвіл жити поза території тюрми (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1-4).

Рис. 1.

Джерело: Державний архів Миколаївської області. Ф. 250, оп. 3, спр. 1, арк. 8.

13 лютого 1908 р. Бакинським окружним судом, спільно з Кавказьким військовим окружним судом, був засуджений до відбування каторги підсудний Салам Алі Мамед-огли. Згідно документам, він був вдівцем і від першого шлюбу мав доньку Мехти-кизи, якої було на момент засудження батька 7 років. Згідно анкети Салам Алі Мамед-огли володів татарським та лезгінським мовами. Того ж року він був відправлений в Україну у Миколаївську каторжну тюрму (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1-2).

У цьому ж році до каторжної в'язниці був направлений відбувати своє покрання і Матем Бебур-огли. Він був засуджений за вбивство на 20 років каторги. Однак, термін покарання був зменшений на 2 роки та 8 місяців. У статистичному листі зазначалося, що він вільно володіє російською мовою, однак був неписьменним. Його родичі проживали у с. Балажани.

Згідно загальних указів про скорочення покарання від 14 листопада 1894 р. та 14 травня 1896 р. і 11 серпня 1904 р. Матем Бебур-огли повинен був відбувати своє покарання таким чином:

- При схвальній поведінці міг пробути у загоні випробуваних до 4 років;
- Повний термін у загоні випробуваних становив 16 років;
- Цей термін перебування у загоні випробуваних міг бути скорочений при схвальній поведінці на основі 309 статті про каторжних арештантів;
- Загалом з часом він повинен був пробути у групі випробуваних до 17 років та 4-х місяців;
- У тому числі у тюрмі, до отримання дозволу жити поза території тюрми – 6 років (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1-2).

У червні 1909 р. окружним судом м. Баку був засуджений за вбивство 28-річний торговець Абас Гаджі Ісмаїл-огли. У 1911 р. його перенаправляють відбувати своє покарання у Миколаївську каторжну тюрму. Згідно, статистичного листка,

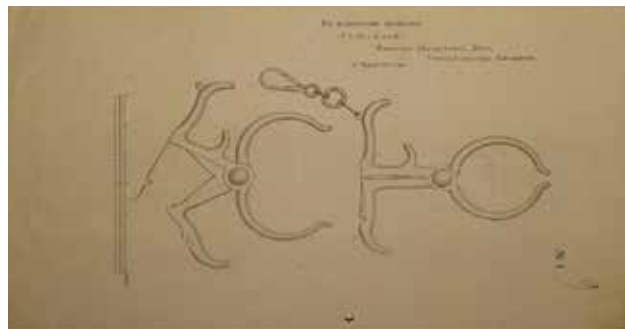

Рис. 2.

Джерело: Державний архів Миколаївської області. Ф. 250, оп. 3, спр. 1, арк. 8.

який видавався при переводі арештанта в основне місце відбування покарання, Абас Гаджі-огли повинен був відбувати своє покарання до 1918 р. (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1).

Через суворий режим у Миколаївській каторжній тюрмі, бували й випадки самогубств серед арештантів. Так, 22 квітня 1910 р. старшим наглядачем Тимофієм Самоматниковим, увійшовши в одиночну камеру № 3, був знайдений повішений арештант Курбан Муса огли (ДАМО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 1). За свідченням тюремного лікаря Г. Уварова, ознаків насильницької смерті знайдено не було (ДАМО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 3).

Нерідко працю арештантів використовували при будівництві майстерень у тюрмі. 23 серпня 1910 р. черговий помічник начальника каторжної тюрми колезький радник Вейнберг проводив дізнання щодо обставин за яких арештант Сеїд Гусейн Хаджи-огли під час переноски таврових балок отримав травму пальців. Було з'ясовано, що зазначену балку водночас переносили 18 осіб і коли її опускали на землю, то арештант Сеїд Гусейн Хаджи-огли через необережність не встиг прибрати руку і йому балкою перебило пальці (ДАМО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 7).

Згідно білету Миколаївської каторжної тюрми, на початку 1911 р, каторга поповнилася ще одним арештантом азербайджанської національності. Аляз Алі-огли був засуджений за вбивство на 20 років ще у 1909 р. і тільки у 1911 р був відправлений відбувати своє покарання у Миколаївську каторжну тюрму. Якої професії він був та чи був він одружений невідомо. Однак, вмів читати та писати і добре володів російською мовою. У анкеті зазначив що за родом занять він був різноробочим (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 1-3).

За розбій та замах на вбивство був відправлений і у Миколаївську каторгу Алі Ага-огли. Згідно рішення суду він мав перебувати у тюрмі до 1917 р. (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1-2).

Бакинським окружним судом був засуджений і відправлений до Миколаївської каторги і Кязим Ага Дадиш-огли. Вже, знаходячись на каторзі та заповнюючи анкету він зазначив що народився у 1887 р. та проживав у м. Баку. Сам він походив із селянської родини та займався торгівлею. Раніше до суду не притягувався. За віросповіданням був мусульманином. Був засуджений за вбивство на 10 років ув'язнення. 10 жовтня 1911 року був переведений у розряд тих, хто виправляється. Однак, незабаром, був покараний за те, що вчинив бійку з іншим арештантом у тюремній камері та був відправлений

у темний карцер на 3 дні (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 1-4).

Згідно рапорту начальника Миколаївської каторжної тюрми від 8 березня 1911 р. за № 2852 та згідно Циркуляру Головного Тюремного Управління від 9 серпня 1908 р. за № 61. наглядачем тюрми був представлений канцелярії тюрми статистичний листок та листок розрахунку терміну каторжних робіт на арештанта Кафаря Габібогли на предмет обговорення питання стосовно перенаправлення зазначеного арештанта через гарну поведінку, у розряд тих які виправляються. У рапорті відмічається, що: «...Доношу Вашій Високоповажності, що арештант Кафарь Габібогли за весь час свого утримування поведився дуже добре, до адміністрації відносився з належною повагою...» (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 5).

У документах Державного архіву Миколаївської області існують відомості, що на кожного арештанта Миколаївської каторжної тюрми, якого перенаправляли з іншої тюрми, надавався дактилоскопічний листок. Так, 18 листопада 1911 р. начальник Миколаївської каторжної тюрми направив начальнику Єлизаветпольської тюрми листа стосовно арештанта Аббаса Бека Шахалі Бек-огли, у якому зазначалося наступне: «18-го листопада з вашої тюрми прибув у довірену мені тюрму каторжний арештант Аббас Шихалі Бек-огли, у статейному списці якого не має відмітки про те, чи був складений на нього дактилоскопічний листок. Через це прошу повідомити мені про те, чи було у довіреній Вами тюрмі складений на цього арештанта зазначений листок. Якщо так, то коли і за яким номером він був надісланий в Центральне Бюро...» (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 6).

23 грудня Єлизаветпольське губернське управління надало начальнику Миколаївської каторжної тюрми дактилоскопічний листок, у якому зазначалося, що: «Губернське Управління повідомляє Вашій Високоповажності, що вбивство Закарія бека Насиб бек-огли засудженим Аббасом-беком Шихалі бек-огли було здійснено 10 квітня 1908 р.» (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 6).

Були випадки, що під час утримання під вартою під час судового слідства у різних частинах Російської імперії у арештантів вартові тюрми відбирали кошти та цінні речі. Так, у листі Миколаївської Тюремної Інспекції до начальника Миколаївської каторжної тюрми від 9 липня 1912 р. зазначалося наступне: «Тюремна Інспекція пропонує Вам оголосити під розписку ув'язненому у довіреній Вамі тюрмі каторжному арештанту Давриш Осман-огли, у відповідь на подане ним про-

ханья на ім'я Військового Губернатора Карської області щодо повернення йому вартовим 100 руб. грошей, що згідно сповіщенню Військового Губернатора Карської області від 28 червня 1912 р. за № 10799, аналогічна скарга його дружини Уршани Джин-киси подана нею в 1908 р. була залишена без розгляду, і що його аналогічна скарга теж не буде розглянута» (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 7).

Часто арештантні страждали і від візних хвороб. При тюрмі діяла своя тюремна лікарня. Так, 28 травня 1914 р. на лікуванні від туберкульозу знаходився арештант Агалау Салах Бек-огли. Згідно відомостям від був засуджений на 8 років позбавлення волі за вбивство та раніше не був судимий. Російською мовою він розмовляв досить погано, а писати навіть на рідній мові не вмів. Був одружений і дружина проживала на Батьківщині. У 1912 р. через те що намагався у камері задусити іншого арештанта, був покараний карцером та різками у кількості 25 разів. У лютому 1913 р. ім'я Агалау Салах Бек-огли знову згадується у тюремних документах, цього разу вже з приводу копії вироку суду (ДАМО, Ф. 250. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 1-6).

Існувала Миколаївська каторжна тюрма і під час Першої світової війни. Так, на початку 1915 р. у тюрмі перебував 501 арештант. Серед службовців тюрми рахувався начальник тюрми, три помічника начальника тюрми, 50 наглядачів та один фельдшер (ДАМО. Ф. 250. Оп. 3. Спр. 44, арк. 3).

Існують відомості і про направлення арештантів на примусові роботи. Так, згідно розпорядженню начальника тюрми від 14 липня 1916 стосовно нарядів на зовнішні роботи, зазначалося наступне:

– Виділити на роботи у Французькому Порті 106 осіб. Платити кожному по 1 руб. 50 коп. Приставити до арештантів 25 наглядачів;

– Завідувачу двором Адміралтейства виділити 16 осіб при 3-х наглядачів;

– Рафаловичу на Елеватор направити 30 осіб при 5 наглядачах (ДАМО. Ф. 250. Оп. 4. Спр. 369, арк. 2).

Однак, у документах Державного архіву Миколаївської області, на жаль, немає відомостей який відсоток і з них були саме особи азербайджанської національності.

Функціонувала каторжна в'язниця і в період революційних подій 1917–1920-х рр. (Біліченко, 2021: 50-59). Так, у документах тюрми міститься справа на засланою каторжанина Гуссейна-огли Матед-Алі. Згідно свідченням йому на момент 1919 р. було 22 роки і до ув'язнення він був торговцем. Раніше судим не був. Дітей та дружини не мав (ДАМО. Ф. 250. Оп. 5. Спр. 248, арк. 1-3).

2 грудня 1919 р. до Миколаївської каторжної тюрми поступив засланий каторжанин Дуні Мали Кулі-огли. Згідно його особистому білету за № 3148 він був вже судимий 2 рази (ДАМО. Ф. 250. Оп. 6. Спр. 142, арк. 1-2).

У 1920 р. Миколаївська каторжна тюрма офіційно була ліквідована... (Біліченко, 2021: 50-59).

Висновки. Таким чином, під час усього функціонування Миколаївської каторжної тюрми, майже більшу частину національних меншин серед арештантів складали особи азербайджанської національності. Усі вони перенаправлялися за рішенням місцевого суду відбувати своє покарання у Миколаївську каторгу. Майже усі арештантні були засуджені за вбивства, розбій та крадіжки що фактично та юридично відносило їх до категорії кримінальних ув'язнених. Нерідко арештантів тюрми задіювали на примусових роботах у майстернях чи відправляли на зовнішні роботи у м. Миколаєві. Через те, що Миколаївська каторжна тюрма славилася своїм суворим тюремним реїмом, серед арештантів траплялися випадки самогубств у тюремних камерах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біліченко Л. Історія Миколаївської каторжної тюрми (1907–1920 рр.). Старожитності Лукомор'я. 2021. № 3. С. 50–59.
2. Біліченко Л. Миколаївська каторжна тюрма у спогадах колишнього політв'язня Шейніса. Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society». 2023. С. 330–331.
3. Гаврилов С., Любаров Ю. Николаев – 220 лет: очерки истории жизни города и горожан. Николаев, 2009. 208 с.
4. ДАМО – Державний архів Миколаївської області.
5. Левченко Л. Миколаївський піклувальний про тюрми комітет як орган управління тюремним господарством опіки над в'язнями. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2019. № 3. С. 44–58.
6. Міронова І. Реалізація реформи скасування тілесних покарань у каторжних тюрмах Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2021. Том 32 (71) № 4. С. 69–76.
7. Христова Н. Тюремний маршрут: гауптвахта, острог, «бухтеевка», каторжная тюрьма. Вечерний Николаев. 2020. № 46. С. 6–7.

REFERENCES

1. Bilichenko L. (2021) Istoriiia Mykolaivskoi katorzhnoi tiurmy (1907–1920 rr.) [History of the Nikolaev convict prison (1907–1920)]. *Starozhytnosti Lukomoria*, Nr 3, pp. 50–59. [in Ukrainian].
2. Bilichenko L. (2023). Mykolaivska katorzhna tiurma u spohadakh kolyshnoho politviaznia Sheinisa [Mykolaiv penal prison in the memories of former political prisoner Sheinis]. *Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society»*, pp. 330–331. [in Ukrainian].
3. Gavrilov S., Lyubarov Yu. (2009). Nikolaev – 220 let: ocherki istorii zhizni goroda i gorozhan [Nikolaev – 220 years: essays on the history of the life of the city and citizens]. *Nikolaev*, 208 p. [in Russian].
4. DAMO – Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archive of the Mykolaiv Region].
5. Levchenko L. (2019). Mykolaivskiy pikluvalnyi pro tiurmy komitet yak orhan upravlinnia tiuremnym hospodarstvom ta opiky nad viazniamy [Mykolayiv Prison Trusteeship Committee as a Prison Management and Guardianship Authority]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, Nr 3. pp. 44–58. [in Ukrainian].
6. Mironova I. (2021). Realizatsiia reformy skasuvannia tilesnykh pokaran u katorzhnykh tiurmakh Kharkivskoi hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Implementation of the reform of the abolition of corporal punishment in penal prisons of Kharkiv province (second half of the XIX – early XX centuries.)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*, Tom 32 (71), Nr 4, pp. 69–76. [in Ukrainian].
7. Hristova N. (2020). Tyuremnyi marshrut: gauptvahta, ostrog, «buhteevka», katorzhnaya tyurma [Prison route: guard-house, jail, «buhteevka», hard labor prison]. *Vecherniy Nikolaev*, Nr 46, pp. 6–7. [in Russian].